

Ce se va schimba și ce nu în societatea românească post pandemic

■ ALFRED BULAI

[The National University of Political Studies and Public Administration – SNSPA]

Abstract

The article deals with the effects of the pandemic on Romanian society and politics. In the first part of this article, I show why the changes in the Romanian society will not be as dramatic as it is suggested frequently in the public space. In this part, I appeal to various theories such as that of relative frustration, to the Tocqueville effect, to the theory of collective memory but also to the issue of comparability at the microsocial level, where protest and electoral behaviors are primarily formed. In the second part of the article, I show that deep changes can take place however in society and I present the forms of social change that can take place. I insist here on three major issues that can explain the mechanisms of social change. It is about what I call the breaking of the routine in organizations, the dilemma of missing services and the tacit accumulation of dissatisfactions.

Keywords

Social change; relative frustration; social memory; Tocqueville paradox; electoral stability; electoral stability coefficient

Premise

Preocuparea față de efectele sociale și economice ale pandemiei a fost prezentă în spațiul public chiar de la începutul acestei crize, acum mai bine de un an. Pe măsură ce restricțiile s-au generalizat și economia, serviciile sociale, învățământul sau sistemul medical au început să fie afectate tot mai mult, numeroși analiști au fost tot mai preocupați de efectele pe termen mediu și lung ale pandemiei. Aceasta este și tematica acestui articol, care propune o abordare teoretică, apelând însă și la o strategie comparativă care privește raportarea la situații quasi-similare din trecut. De regulă, analiștii, jurnaliștii și cel puțin o parte a guvernanților, maximizează efectele negative ale unei situații ca cea pe care o traversăm. Adesea, în aceste cazuri, la nivel public sunt exprimate predicții care sunt de fapt expresia unor simple dorințe de schimbare datorate percepției negative a mediului politic și social, fără a fi neapărat rodul unor analize. Articolul încearcă să demonstreze că predicțiile unor schimbări radicale și, mai ales, de un dramatism social, propuse de unii actori politici sau civici, nu sunt consistente în fața unei analize. Cu toate acestea, voi arăta că schimbări generate de criza pandemică se pot produce, dar într-o manieră diferită de cea uzual dorită sau așteptată.

Factorii care limitează magnitudinea schimbărilor sociale

Voi porni prezentarea de la factorii care limitează uzual magnitudinea schimbărilor sociale. Apelez mai întâi la celebrul paradox al lui Tocqueville¹, care poate fi definit ca un efect a ceea ce se poate numi *frustrare relativă*. El este dat de mecanismele comparabilității sociale. Pe scurt, acest paradox ne spune că frustrarea și implicit activismul social al unor indivizi sau comunități nu este generat automat de condițiile proaste de viață, adică de evaluarea negativă a unei stări, ci de percepția unor oportunități care cresc. Putem spune că percepția unor oportunități sporite conduce la un nivel mai înalt al așteptărilor și de aici la un decalaj tot mai mare între așteptările indivizilor și evaluarea stării de fapt. Altfel spus, dând o definiție mai amplă, dacă evenimentele trăite/ percepute de indivizi sunt similare sau chiar pozitive în raport cu trecutul, dar așteptările au devenit mult mai mari (prin creșterea spațiului de oportunități) atunci apare frustrarea, nemulțumirile și implicit acțiunile de protest care pot fi chiar mai consistente decât în situația unor aprecieri negative ale condițiilor de viață, dar pentru care au existat așteptări negative. Acesta este motivul pentru care cu cât măsurile de reformă permit mai multe oportunități, cu atât tind să crească insatisfacția indivizilor tocmai pentru că ele furnizează așteptări mai mari. Această relație între satisfacție și oportunități a fost pusă în evidență și de mulți alți sociologi precum E. Durkheim, care a descoperit că există rate mai mari de sinucideri în perioade de creștere economică², sau Samuel Stouffer care a analizat comparativ sistemele de promovare din organizațiile de tip miliar și efectele asupra insatisfacției (cele cu oportunități mari de avansare furnizau insatisfacții mai mari)³ sau de Raymond Boudon care și el corelează existența unor oportunități mai mari cu frustrarea⁴. Putem da însă și exemplul unor autori mai recentii care au propus chiar o abordare experimentală așa cum sunt J. Berger și A. Diekmann, care încearcă să testeze empiric modelul teoretic propus de Boudon⁵ sau E. Finkel, și S. Gehlbach.⁶

Teoria frustrării relative pune în valoare relația complexă dintre așteptări și condițiile de viață percepute de indivizi, putând fi văzută astfel și ca mecanism de înțelegere a mișcărilor sociale majore, inclusiv a protestelor violente: frustrarea oamenilor crește atunci când se declanșează reforme care cresc implicit oportunitățile sociale și nivelul așteptărilor, iar prin comparare cu *Alterii semnificativi* crește frustrarea indivizilor față de propria lor situație. Această relație între așteptări și frustrare poate fi privită însă și invers: dacă așteptările indivizilor sunt negative, eventual se negativizează la un nivel mai înalt comparativ cu trecutul recent, atunci în mod paradoxal evenimentele negative la nivel real sunt văzute ca acceptabile, sau chiar bune. Dacă un student speră să primească nota 10 la examen și primește 8 este de regulă mai dezamăgit decât studentul care credea că va pica examenul, dar ia totuși nota 6. Istoric acesta este motivul pentru care, de regulă, revoltele politice

1 Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America* (București: Humanitas, 2017).

2 Emile Durkheim, *Despre sinucidere* (Iași: Institutului European, 1993).

3 Vezi volumul de referință al lui Samuel A. Stouffer, Edward A. Suchman, Leland C. DeVinney, Shirley A. Star, Robin M. Williams, Jr. *Studies in Social Psychology in World War II: The American Soldier*. Vol. 1, „Adjustment During Army Life” (Princeton: Princeton University Press, 1949).

4 Boudon tratează acest subiect ca unul din tipurile de efecte nintenționate ale acțiunilor sociale. Vezi și Raymond Boudon, „The Logic of Relative Frustration”, în Boudon R., *The Unintended Consequences of Social Action* (London: Palgrave Macmillan, 1977).

5 Vezi articolul lui Joël Berger, Andreas Diekmann, „The Logic of Relative Frustration: Boudon's Competition Model and Experimental Evidence”, *European Sociological Review*, vol. 31/6 (2015): 725–737.

6 Un astfel de studiu poate fi găsit la Evgeny Finkel, Scott Gehlbach, „The Tocqueville Paradox: When Does Reform Provoke Rebellion?” (2018). Disponibil la SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3202013> sau <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3202013>

și sociale majore au avut loc în momentele în care au fost propuse reforme iar lumea începea chiar să trăiască mai bine, nu atunci când lumea a dus-o cel mai prost.

În spațiul public românesc însă **așteptările majorității populației sunt negative** și, în cele mai multe cazuri, la o cotă majoră: nu avem încredere în clasa politică, nu credem că aceștia sunt competenți sau morali⁷. La urma urmei majoritatea dintre noi s-au așteptat sau se așteaptă la tipul de informații publice care acoperă deja agenda mediatică: de fapt, știam că o să existe afaceri guvernamentale păguboase în pandemie, știam că sistemul medical este prost, știam că datele publice nu sunt de încredere, știam că se iau / s-au luat măsuri aberante sau stupide de către autorități etc. Prin urmare, acest context al unor așteptări negative semnificative face ca aprecierea situației actuale, ca și cea relevantă în viitorul apropiat prin dezvoltările și informațiile care se produc sau se vor produce, să nu aibă o forță motrică importantă din punct de vedere social.

În cadrul acestui mecanism al frustrării relative trebuie să insist asupra unui al doilea factor, cel dat de procesul de **comparabilitate socială**. Aprecierea propriei situații presupune în mod obligatoriu un sistem de referință dat de comparația cu Alterii semnificativi. Dar într-o societate cu puține valențe democratice nu sunt mulți oameni care pot fi **Alteri semnificativi**. În societățile democratice (în sensul prezenței unei culturi larg democratice la nivelul întregii societăți) egalitatea este percepută și asumată la nivelul vieții obișnuite de către majoritatea indivizilor. Aceasta face ca majoritatea celorlalți să poată fi Alteri semnificativi pentru oricine. În societatea românească cultura democratică este departe de a fi atât de înalt generalizată. Din acest motiv o mare parte a populației nu se compară decât cu Alterii relaționali direcți⁸, de multe ori exclusiv la nivel comunitar. Deseori poți întâlni în cercetările de tip calitativ replici ale indivizilor în acest sens. „De, este primar, ... este afacerist, ... e de la oraș” etc. marcând de fapt ideea non-comparabilității respondentului cu astfel de oameni. O cultură democratică slabă nu favorizează comparațiile sociale largi, prin urmare situațiile materiale proaste nu pot determina reacții sociale semnificative.

Al treilea factor asupra căruia vreau să insist este **memoria socială**, concept propus de Maurice Halbwachs⁹. Memoria socială nu acționează pe perioade mari de timp. Ca și memoria indivizilor, după un interval relativ scurt ea se goleşte de componenta afectivă, exact cea care determină în cea mai mare parte reacții, comportamente și implicite acțiuni sociale. Prin urmare, marile probleme generate de politica restricțiilor, de inutilitatea sau aberația unor măsuri, multe efecte negative suportate de indivizi în mod direct și nemijlocit nu sunt neapărat uitate, dar încărcătura afectivă a acestor experiențe se diminuează treptat și într-un ritm suficient de rapid astfel încât ele să nu mai aibă forța cu care sunt uzual credite.

În fine, trebuie să mai subliniez **un aspect**. La nivel public **guvernării nu au pierderi majore la capitolul simpatie sau încredere** în timpul crizelor. La nivelul percepției publice, așa cum este zugrăvită aceasta de anchetele sau sondajele sociologice, pierderea nu este vizibilă datorită a două motive:

1. Datele prezentate public (din sondaje, anchete sociologice) sunt de regulă relative. Altfel spus, cei care sunt dezamăgiți și nu mai susțin partidul / politicianul x nu mai apar deloc în datele prezentate. Aceasta pentru că uzual, în condițiile scăderii încrederii în anumite opțiuni politice crește numărul celor care nu răspund

7 Alfred Bulai, *Mecanismele electorale ale societății românești* (București: Paideia, 1999). Problematika imaginii în care apar partidele și sistemul politic românesc la nivel public poate fi găsită însă și la Alexandru Radu, *Partidele politice românești după 1999* (București: Paideia, 2003).

8 Toți ceilalți cu care cineva relaționează direct fără niciun fel de intermediere, familie, colegi, vecini.

9 Maurice Halbwachs, *Memoria colectivă* (Iași: Institutul European, 2007):

la întrebările de acest tip ca și al celor care nu mai răspund deloc la chestionare, iar datele prezentate privesc exclusiv pe cei care au răspuns la întrebările respective.

2. Pentru că reorientarea pe scena politică către alți actori politici apare doar când contextul politic începe să fie definit electoral, adică atunci când există o perspectivă publică a unor alegeri sau al unui context de schimbare socială și politică.¹⁰

În fine, mai trebuie prezentat un ultim factor: **cultura de supraviețuire** care ne este specifică ne presează să acționăm individual, nu colectiv. Mai întâi oamenii caută să se descurce individual și nu se coalizează, nu acționează în mod comun, nu sunt deschiși la proteste majore de tip colectiv. Există însă și alte caracteristici culturale acumulate istoric în societatea românească care pot fi luate în considerație¹¹. Această dominantă culturală determină ca, la nivel public, imaginea unui volum semnificativ al celor nemulțumiți să nu fie prezentă o mare perioadă de timp, ceea ce constituie un element care acționează negativ asupra predispozițiilor de coagulare a unor vectori de stimulare / orientare a schimbărilor sociale majore. Percepția unui volum redus al contestatarilor blochează astfel posibilitatea unor reacții negative de amploare, cele care ar putea constitui modele publice de acțiune.

Cum este posibilă totuși schimbarea?

Din prezentarea anterioară reiese că schimbările majore, așa cum au fost ele sugerate de diverși analiști în spațiul public, au șanse mici să se producă în maniera unui determinism direct în care criza actuală, prin problemele economice și sociale generate, va presa în direcția schimbărilor semnificative în plan politic. Totuși există **numeroase premise ale schimbărilor** care vor acționa în societatea românească pe termen mediu și lung, inclusiv în plan politic. În primul rând, trebuie să menționez că schimbările din societate, care s-au produs deja, au vizat o serie de experiențe colective noi care, prin faptul că au fost quasi-generale și de durată îndelungată, constituie deja baza unor abilități sociale noi ce tind să fie menținute. Voi menționa aici **mai întâi** experiența colectivă de a utiliza mijlocele informatice atât la nivel profesional cât și privat. Această experiență digitală a cadrelor didactice, angajaților și angajatorilor din privat și din instituțiile publice este un bun câștigat și revenirea totală la situația anterioară nu mai este posibilă. În **al doilea rând** au apărut o serie de servicii noi, sau doar s-au dezvoltat unele anterioare, așa cum sunt de exemplu cele de furnizare la domiciliu a unor produse sau servicii. În fine, birocrația statului s-a simplificat adesea prin faptul că cel puțin o parte a instituțiilor publice au fost obligate să renunțe la o serie de proceduri, în special la procedeele de semnare și avizare a documentelor. Desigur, există și **alte aspecte** care pot fi menționate, unele mai degrabă negative: s-a muncit mai puțin în pandemie în multe sectoare de activitate, o gamă mare de activități fiind suprimate, sau doar menținute butaforic așa cum a fost învățământul preuniversitar (cel puțin din motivul că, în multe cazuri, a existat o imposibilitate reală de a derula activitățile didactice), a slăbit însă și controlul social în diferite sfere, cum este cea a fiscalității spre exemplu, a slăbit controlul actului medical și pot fi găsite multe alte exemple. **În fine**, există și o serie de elemente cu un conținut simbolic semnificativ, care evident nu sunt la fel de vizibile. A fost întărit climatul autoritar non-democratic prin limitarea dreptului la liberă expresie, invocându-se argumente care nu funcționează decât în statele cu regimuri autoritare: a fost ridicată la rang de lege tema dezinformării, simplele

10 Vezi Alfred Bulai, „Votanții activi și votanți de presiune. Un model teoretic de analiză al absenteismului”, *Sfera Politicii* 196 (2018): 30-38.

11 În acest sens se poate avea în vedere o perspectivă istorică a acestor caracteristici culturale și conectivitatea lor cu lumea politică și se poate menționa aici lucrarea lui Alexandru Radu, *Civilizația română modernă neîmplinită* (Iași: Adenium, 2015).

opinii fiind considerate adesea de autorități și de media (consonantă cu politica autorităților) ca acte de dezinformare, s-a monetizat tema știrilor false și nu în ultimul rând a fost întărit la nivel public cultul pentru instituțiile de forță, în special armată, care a fost în diferite ocazii prezentată public ca salvator în situațiile de criză. Uniformele militare au apărut constant în cadrul materialelor video oferite de autorități. Mai mult, au fost încurajate criticile publice la adresa celor care încercau să vorbească despre drepturile oamenilor, despre legi și despre încălcările acestora.

Este evident că au existat multiple evenimente care au presat spre schimbarea unor modele culturale și a unor practici și că acestea au fost în mod firesc atât pozitive, cât și negative. Aș vrea să mă opresc la **trei aspecte** pe care le consider importante în analiza evoluțiilor posibile post-pandemice. Încep cu problema rutinelor organizaționale.

1. Ruperea rutinei activităților din instituții și deschiderea spre schimbare

Organizațiile sunt prin definiție sisteme care promovează o normativitate formală strictă care conduce la acțiuni și activități rutiniere¹². Normativitatea formală constituie în mod normal principalul factor al rezilienței la schimbare a sistemelor birocratice, în primul rând publice. Experiențele sociale actuale au fost firesc însă și unele organizaționale. Ruperea rutinei dictată de modificările sau suprimările unor norme, de multe ori fără o bază anume, dar cu o forță imperativă deosebită au condus la o scădere de ansamblu a forței imperative a cadrului normativ obișnuit. În aceste condiții și presiunea de respectare a regulilor cutumiare și a practicilor informale scade. Dacă aceste situații ar fi fost de scurtă durată, zile, săptămâni, atunci un astfel de interval ar fi fost puțin important asupra schimbărilor rutinelor birocratice, sistemele putând post-pandemic să revină ușor la stările anterioare. Dar după un an și jumătate multe schimbări odată produse au generat deja noi tipuri de norme care au dezvoltat alte seturi de cutume și, din acest motiv, revenirea la situația anterioară în multe cazuri nu mai este posibilă.

În sistemul privat, dar și public, se poate observa rapid că teledunca (deja experimentată anterior de mai mulți ani în zona privată) a fost generalizată și este greu de crezut că se mai revine exact la situația anterioară. Important este că presiunea spre revenirea la comportamentele și activitățile birocratice anterioare, diminuată în mod constant în timp, permite schimbări majore în aceste sisteme. De fapt, traversăm acum exact momentul în care sistemele birocratice publice (și private, dar în mod mai puțin semnificativ) sunt maxim deschise spre schimbare. Pentru o perioadă de cel puțin un an, poate doi, parcurgem momentul maxim al anomiei care este întotdeauna o premisă a schimbării sociale. Altfel spus, a slăbit suficient puterea vechiului sistem normativ, dar încă nu s-au impus maximal noile sisteme de reguli. Prin urmare ne aflăm într-o fereastră de oportunitate pentru schimbări majore, cel puțin în sistemul public. Desigur, aceste posibile schimbări în birocrăția publică nu vor fi în mod automat bune pentru sistem sau pentru beneficiarii acesteia. Mai ales dacă scopul lor a fost exclusiv adaptator.

2. Dilema serviciilor lipsă

Aceasta este aparent o problemă punctuală, dar ea are numeroase posibile consecințe. O numesc dilema serviciilor lipsă. Pornim de la un fapt banal. În timpul pandemiei o parte din funcționarii din instituțiile administrației locale și centrale au fost redirecționați către servicii Covid, evident aceștia proveneau din cadrul altor servicii care aveau cu totul alte obiecte de activitate. De aici o dilemă după o atât de mare perioadă de timp: ori anumite activități nu au mai fost furnizate și anumiți oameni nu au mai fost beneficiarii unor servicii (oferite înainte de pandemie),

12 Mihaela Vlăsceanu, *Organizații și comportament organizațional* (Iași: Polirom, 2003).

ori serviciile respective au fost oferite anterior cu personal mult mai mare decât era normal rezultând astfel că anumiți angajați erau inutili (sau chiar serviciile ca atare nu erau utile). Este cert că aproape un an și jumătate o parte din cetățeni nu au mai beneficiat de anumite servicii. Exemplul serviciilor medicale non-covid este cel mai ușor de oferit, dar și exemplul învățământului este la fel de pertinent, așa cum la fel de ușor de oferit ca exemplu este și cazul multor angajați din primării care s-au ocupat în această perioadă de cu totul alte activități decât cele din fișa postului. Dar este la fel de adevărat că există și servicii care au funcționat aproximativ la fel cu mai puțini salariați.

Ce se poate întâmpla după ce se termină această situație de criză? O tentativă poate fi aceea de a reconsidera serviciile care au avut diminuată activitatea și pe baza noilor experiențe să fie lăsate la dimensiunile actuale, reduse numeric. Desigur, acest aspect este unul gradual și depinde de curajul guvernanților de a lua astfel de decizii, dar și de interesele lor politice de a disponibiliza anumiți funcționari. Desigur, pentru a reduce cheltuielile, dar uneori posibil și doar pentru a aduce ulterior alții angajați în sistem. Varianta că nu au fost acordate anumite drepturi, sau nu au fost oferite anumite servicii, multe în baza unor legi în vigoare, ridică alte probleme, inclusiv legale, și probabil guvernării nu vor opta prea des pentru acceptarea unei astfel de variante. Pe de altă parte, costurile uriașe ale gestionării pandemiei presează mai de grabă pentru disponibilizări masive în sistemul public. Indiferent de alegerea între cele două variante, ambele vor produce efecte sociale importante în timp.

Acumularea tacită a nemulțumirilor

Politicienii de la guvernare se așteaptă uzual la un efect zero al erodării politice urmare a unei crize produse cu trei ani înainte de alegeri. Nu este prima dată când guvernării fac astfel de aprecieri. Spre exemplu, liderii PD-L în urma crizei din 2009 și a măsurilor dure din 2010 au raționat identic, considerând că măsurile dure din 2010 aveau să aibă efecte electorale minime pe fondul speranței relansării economice până în anul electoral 2012. An pe care însă nu l-au mai prins la guvernare. În definitiv, actualii guvernanți se pot gândi că nu sunt ei vinovați de pandemie, că au luat, este adevărat, măsuri dure, dar astfel de politici au fost prezente și în multe alte țări. Un calcul simplu sugerează că relaxarea și, eventual, creșterea economică din anii viitori va reechilibra aprecierile populației și chiar este posibilă o pozitivare a actualului leadership politic.

Dar lucrurile nu stau atât de simplu, pentru că aprecierea generală negativă rămâne prezentă o mare perioadă de timp. Este drept, memoria socială este eliberată de condiționările afective, dar ea reține totuși aspectele negative, chiar dacă fără afectivitatea negativă ele nu mai au forță acțională majoră. În mod uzual aprecierea negativă a unei perioade este diminuată în memoria socială fie datorită trecerii unei mari perioade de timp în care eventualele schimbări guvernamentale întăresc acest efect, fie atunci când alte evenimente negative iau locul celor vechi. Indiscutabil pot apărea oricând situații mai grave, dar pentru moment nu este cazul.

Această apreciere generală negativă nu mai are însă un referențial sursă neapărat, adică nu se îndreaptă împotriva lui X sau Y, ea devine treptat tot mai slab personalizată, ajungând în timp mai de grabă o apreciere generală negativă. Ea este asociabilă în general politicianilor de la conducere, iar pentru o parte a populației ea este asociabilă întregii clasei politice. Desigur, cea cu notorietate publică.

Este vorba de o reacție normală a societăților după o criză majoră. În astfel de situații nu contează natura reală a crizelor, ci exclusiv percepțiile populației asupra acesteia. Aprecierile general negative, chiar de-contextualizate de focalizarea pe

anumiți actori impun nevoia de a schimba ceva. Crizele sunt oportunități de schimbare exact din acest motiv. Este o evidență care ține deja de cunoașterea comună că nemulțumirea indivizilor declanșează schimbări ale opțiunilor lor politice, doar că crizele generează o nevoie mult mai mare de a face schimbări radicale, adică de a alege alte tipuri de actori politici. În definitiv și la nivel individual simțim nevoia de a schimba ceva, orice, ori de câte ori percepția noastră este negativă în raport cu lumea semnificativă pentru noi. Desigur, trebuie să existe în percepția publică astfel de oferte diferite de cele anterioare pentru ca această tendință să fie și una reală.

Prin urmare, schimbările produse deja sunt privite ca fiind produsul unei situații de criză, dar ele deschid așa cum am arătat o fereastră de oportunități de schimbare care va presa la rândul ei spre acceptarea unor schimbări deja produse, dar și a altora noi. Din punctul meu de vedere nu va exista un dramatism în aceste schimbări, nu cred că trebuie să ne așteptăm la mari mișcări sau tulburări sociale¹³, dar în schimb ne putem aștepta la schimbări poate puțin spectaculoase, dar de mare profunzime. Mă refer aici inclusiv la un nivel valoric și implicit simbolic care este posibil să fie afectat cu mult mai mult decât doar am putea specula în acest moment.

Cine va fi vectorul acestor schimbării?

Desigur, ne așteptăm ca partidele să fie principalele instrumente ale gestiunii schimbărilor sociale. Suportul lor electoral este însă cel care le poate asigura, sau nu, forța politică de a instrumenta schimbările. Dinamica electorală a partidelor în urma pandemiei este desigur un aspect de maxim interes. Mai întâi trebuie spus că orice partid are în mod firesc o bază electorală proprie dată de un volum de electori proprii și constanți. Volumul de votanți de mare încredere al partidelor definesc stabilitatea electorală, care diferă substanțial de la un partid la altul. Singurul aspect relevant în analiza noastră este că aceștia își păstrează opțiunile pe termen lung indiferent de diverșii factori care acționează electoral. Mai trebuie făcută totodată distincția între votanți de partid și cei de personalități¹⁴. Aceștia din urmă au un nivel mai redus de stabilitate ei depinzând de performanțele publice ale liderilor.

Prin urmare, indiferent de evoluțiile pandemice, de crizele majore sau nu, sau de evoluțiile economice negative un anume număr de electori se vor regăsi permanent cu aceleași opțiuni. Acest volum prin raportarea la totalul electoratului definește coeficientul de stabilitate electorală. Ca pondere aceștia sunt aproximativ 20-25% din totalul electoratului. Dacă ne raportăm însă la numărul real de voțați la o prezență în jur de 50%, atunci putem vorbi de circa 50 % electori stabili.¹⁵ Calculul pe care îl propun pentru acest coeficient este dat de suma celor mai mici scoruri ale partidelor mari obținute în oricare din ultimele două cicluri electorale raportat fie la numărul oficial al electorilor, fie la media celor care au votat în cele două tururi de scrutin. Datele anterioare prezintă ponderea lor în electorat. Cu cât crește însă prezența la vot cu atât ponderea stabililor scade în mod evident. Procentele obținute de partide sau candidați la alegeri, în mod evident, sunt doar

13 Vezi și articolul meu „Why economic crises do not generate protests in Romania?“, în „Political and Economical Unrest in the Contemporary Era“ 5th ACADEMOS Conference (Bologna: Filodirrito Publisher, 2019).

14 Alfred Bulai, *Mecanismele electorale*

15 Se poate calcula acest coeficient și mai simplu la nivelul fiecărui partid, pentru „n” cicluri electorale raportând scorul cel mai mic la scorul cel mai mare. Spre exemplu în baza acestui calcul UDMR are 0,78 (pentru trei cicluri electorale); PSD 0,42; PNL 0,88; USR 0,58 (toate pentru ultimele cicluri electorale). Media este 0,66 raportat doar la aceste partide. Dacă inversăm raportul putem gândi și un posibil spațiu de expansiune al partidelor. Trebuie ținut cont de faptul că acest coeficient nu reflectă volumul real de voturi obținute, ci doar dinamica acestora.

scoruri relative date de prezența la vot și de numărul de actori aflați în cursă. Eu mă refer la exclusiv la calculul numărului de votanți raportat la totalul electorilor înscriși în liste sau la cei reali.

Mai știm totodată că prezența la vot este direct corelată cu percepția unui nivel ridicat al mizei alegerilor.¹⁶ Crizele, schimbările sociale majore, mișcările sociale ample generează de regulă o prezență mare la vot. Desigur, miza alegerilor este corelată direct și cu proximitatea politică sugerată de alegeri. Cu cât ele sunt mai apropiate de alegător ca nivel al cunoașterii sociale și al spațiului de interese ale indivizilor, cu atât miza și deci și prezența este mai mare.

Există însă două volume electorale importante în declanșarea schimbărilor politice. Primul este dat de cei care nu sunt votanți de încredere ai partidelor mari și sunt nemulțumiți de oferta politică existentă înaintea alegerilor. Dintre aceștia la alegeri unii optează pentru o forță politică care pare a avea șanse să ajungă la putere, alții se reorientează spre partide noi, alții se reîntorc la opțiuni anterioare și, în fine, unii nu mai votează.

Al doilea volum este al celor care uzual nu votează, dar care în condițiile unor mize majore se decid să aleagă o variantă din oferta politică. În general este vorba de oferta unor forțe politice care sunt percepute ca diferite substanțial de ofertele anterioare. Diferența față de primul grup este că aceștia participă la vot doar în mod excepțional. În 2014 spre exemplu, la alegerea în primul mandat a lui Klaus Iohannis în turul al doilea au votat în plus față de turul întâi circa două milioane de persoane¹⁷ din care aproape un milion au declarat că nu mai votaseră anterior. În diaspora se poate vedea ușor acest efect în cazul scorurilor foarte mari care se obțin la anumite alegeri.

Prin urmare indiferent de diverșii factori care pot acționa cel puțin 40-50% din opțiunile politice se vor păstra la viitoarele alegeri în limitele unor opțiuni anterioare. Rezultă că o parte însemnată a electoratului este deschisă spre a accepta alte soluții politice, dar volumul acesteia este dat nu doar de percepția unei mize înalte, ci și de percepția unor oferte care să fie recunoscute public ca soluții posibile. Prin urmare predicțiile nu pot fi de acuratețe în afara datelor despre posibilele oferte politice din 2024.

Totuși o serie de aprecieri se pot face. Cu alte cuvinte, ne putem întreba nu cine, ci cum ar trebui să arate politic cei care vor să recupereze o parte importantă din electorat, posibil spre jumătate din electorii reali. (dacă ar exista o singură forță politică de acest gen, dacă vor fi mai multe ele vor împărții voturile și pot deveni astfel chiar puțin importante).

Cine sunt aceștia? În primul rând cei care vor ști să joace cartea forțelor noi, credibile, fără asocieri istorice negative majore cu trecutul sau prezentul. În condițiile unei astfel de scene politice partidele care sunt la guvernare și care au fost la guvernare au o limitare importantă. Dar nu trebuie să credem neapărat că cei care nu au fost la guvernare sunt și credibili sau de preferat în mod automat.

Din punctul meu de vedere ar putea să capteze maximal volumul electorilor nemulțumiți și să se impună ca o forță politică majoră acea formațiune care va propune o nouă ideologie, o ideologie a schimbării nu una asumată doctrinar în forme clasice. Mă refer însă la o ideologie, la o construcție de tip teoretic care să fundamenteze un anumit tip de schimbări. Nu mă refer la comunicarea politică, deci la tema schimbării ca subiect de retorica electorală. Ideea de a promova tema

16 Pentru mai multe detalii analize ale comportamentului de vot se poate vedea și Helen Catt, *Voting Behaviour. A radical critique* (Leicester University Press, 1996) iar pentru analiza relației dintre miza electorală și relația ei cu activismul civic articolul lui Cristian Părvulescu „Alegeri fără prezență și proteste fără limite”, *Sfera Politicii* 189-190 (2016): 3-7.

17 Se găsește mai multe date în articolul lui Alexandru Radu, Daniel Buti, „Alegeri prezidențiale în România postcomunistă”, *Sfera Politicii* 201-202 (2019): 111-134.

schimbării doar pentru că este bine să schimbăm ceva dat fiind starea proastă de lucruri nu are forță electorală semnificativă.

O ideologie presupune cultivarea unui model narativ care să sugereze minim patru lucruri: originea răului social, descrierea dușmanilor care trebuie învinși, descrierea reperelor definitorii ale binelui social, și descrierea mecanismelor prin care se poate ajunge la obiectivele propuse. O ideologie are atât o parte negativă în descrierea lumii, cât și una pozitivă. Temele politice din România postdecembristă au baleiat între reliefaarea răului social: comunismul și mai apoi corupția fiind definitorii, cât și apelul la nostalgia unor perioade anterioare și aici au avut câștig de cauză tema trecutului politic interbelic, a valorilor/ realizărilor naționale din anii comunismului ori tema protecției statului pentru cei aflați în nevoie.

Aceste teme politice aduc în discuție două aspecte importante. Mai întâi, apelul la trecut a fost adeseori prezent pentru definirea soluțiilor pozitive, prezentul fiind descris adesea doar negativ cel puțin din punctul de vedere al temelor electorale de succes. În al doilea rând, temele de tip pozitiv, de regulă, au fost puțin importante în perioada postdecembristă. Poate cu excepția celor două mari proiecte: intrarea în NATO și în UE, care nu au fost niciodată teme majore în campaniile¹⁸ electorale.

O ideologie presupune însă oferirea de soluții, adică o perspectivă pozitivă concretă, o descriere a mijloacelor și a obiectivelor, a soluțiilor și a temeiurilor pentru care există o derulare logică a evoluțiilor politice, independentă de voința personală a actorilor politici. Ea trebuie să creeze un spațiu de credințe sociale puternice asumate public și care să conducă la ritualuri și practici sociale.

O astfel de ideologie ar putea, sau nu, să apară în viitorul apropiat. Nu este nimic obligatoriu. În acest moment putem spune doar că nu există o forță politică care să propună sau doar să îmbrățișeze o astfel de ideologie. Dar aceasta nu ar trebui să fie sarcina clasei politice ci a gânditorilor sociali¹⁹.

BIBLIOGRAFIE

1. Joël Berger, Andreas Diekmann, „The Logic of Relative Frustration: Boudon's Competition Model and Experimental Evidence”, *European Sociological Review* 31/6 (2015): 725–737.
2. Boudon, Raymond „The Logic of Relative Frustration”, în Boudon R., *The Unintended Consequences of Social Action* (London: Palgrave Macmillan, 1977).
3. Bulai, Alfred, *Mecanisme electorale ale societății românești* (București: Paideia, 1999).
4. ----, „Votanții activi și votanți de presiune. Un model teoretic de analiză al absenteismului”, *Sfera Politicii* 196 (2018): 30-38.
5. ----, „What doesnt really work in Romania: Political thinking or political practice?”, în „Governing for the future”, *Proceedings of third Academos Conference, Medimond Bologna, 2016*.
6. ----, „Why economic crises do not generate protests in Romania?”, în „Political and Economical Unrest in the Contemporary Era” 5th ACADEMOS Conference, Filodirrito, Publisher, Bologna, 2019.
7. Catt, Helena, *Voting Behaviour. A Radical Critique* (Leicester University Press, 1996).
8. De Tocqueville, Alexis, *Despre democrație în America* (București: Humanitas, 2017).

¹⁸ Foarte multe informații despre modul concret și mai ales evoluțiile istorice ale partidelor din România în perioada în care au apărut aceste teme pozitive, NATO și UE o oferă Alexandru Radu în *Partidele politice românești*.

¹⁹ Vezi articolul meu „What doesnt really work in Romania: Political thinking or political practice?”, în „Governing for the future”, *Proceedings of third Academos Conference 2016, Medimond Bologna*.

9. Dukheim, Emile, *Despre sinucidere* (Iași: Institutului European, 1993).
10. Finkel, Evgeny and Gehlbach, Scott, „The Tocqueville Paradox: When Does Reform Provoke Rebellion?” (2018). Disponibil la SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3202013> sau <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3202013>
11. Halbwachs, Maurice, *Memoria colectivă* (Iași: Institutul European, 2007).
12. Pîrvulescu, Cristian, „Alegeri fără prezență și proteste fără limite”, *Sfera Politicii* 189-190 (2016): 3-7.
13. Radu, Alexandru, *Partidele politice românești după 1999* (București: Paideia, 2003).
14. Radu, Alexandru, Daniel Buti, „Alegeri prezidențiale în România postcomunistă”, *Sfera Politicii* 201-202 (2019): 111-134.
15. Stouffer, Samuel A., Edward A. Suchman, Leland C. DeVinney, Shirley A. Star, Robin M. Williams, Jr., *Studies in Social Psychology in World War II: The American Soldier*. Vol. 1, „Adjustment During Army Life” (Princeton: Princeton University Press, 1949).
16. Vlăsceanu, Mihaela, *Organizații și comportament organizațional* (Iași: Polirom, 2003).